

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *Reyhânetü'l-küttâb* (nşr. M. Abdullah İnân), Kahire 1400/1980, neşredenin girişi, I, 11; M. Mehdi Allâm, *el-Mecma'iyü'n fi hamsine 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 297-298; Abdülfettâh Ganîme, "Muhammed 'Abdullah 'Inân", *Mevsû'atü a'lâmi'l-fikri'l-İslâmî*, Kahire 1425/2004, s. 963-965; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Tekmilâtü Mu'cemi'l-mü'ellifin*, Beyrut 1997, s. 516-519; Hilâl Nâci, "Muhammed 'Abdullah 'Inân", *Mevsû'atü Beyti'l-hikme li-'âlemi'l-Arab fi'l-kerneyni'l-tâsi' 'aşer ve'l-ışrin*, Bağdad 1420/ 2000, I, 486-488; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî, *'İkdü'l-cevher fi 'ulemâ'i'r-rub'i'l-evvel mine'l-karni'l-hâmis 'aşer*, Beyrut 1427/2006, II, 2075-2077; Hüseyin Mûnis, "Kelimetü'd-duktür Hüseyin Mûnis fi te'bîni'l-merhûm el-Üstâz Muhammed 'Abdillâh 'Inân", *MMLA*, sy. 61 (1408/1987), s. 282-291.

CUMHUR ERSİN ADIGÜZEL

MUHAMMED b. ABDULLAH b. TÂHİR

(محمد بن عبدالله بن طاهر)

Ebü'l-Abbâs Muhammed
b. Abdillâh b. Tâhir b. Hüseyin
el-Huzâî el-Horasânî
(ö. 253/867)

Abbâsiler'in
Bağdat sâhibüşşurtası.

209 (824) yılında doğdu. Tâhirîler'den Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'in oğludur. Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh tarafından 224'te (839), Tâhirîler'in hâkimiyetini kabullenemediği için doğrudan hilâfet merkezine bağlanmak isteyen Taberistan Hükümdarı Mâzyâr b. Kârin'e elçi olarak gönderildi. Muhammed b. Abdullah 228 yılı Zilhicce ayında (Eylül 843) İrâk-ı Acem ve Taberistan valiliğine tayin edildi; nâibi sıfatıyla kardeşi Süleyman'ı Taberistan ve Cürcân'a yolladı. Tâhirîler'den Muhammed b. İshak b. İbrâhim'in ölümü üzerine de 22 Rebülâhîr 237'de (23 Ekim 851) vergi memurluğu, halifenin temsilciliği görevlerinin yanı sıra Bağdat sâhibüşşurtalığına (askerî vali), ayrıca Sevâd ve Fars valiliğine getirildi. Bağdat sâhibüşşurtalığı Muhammed b. Abdullah'ın yaptığı görevlerin en etkili ve uzun süreli olanıdır. Bu sırada devletin resmî din anlayışının yaygınlaştırılması için çalıştı, muhalefet edenleri cezalandırdı. Daha önce Sâmer-râ'da hâcpliğini üstlendiği Halife Mutevekkil-Alallah'ın emriyle Bağdat'ta dinî ihtilâflardan doğan iç karışıklıkları sona erdirmek için gayret gösterdi. Mutaassıp mezhep mensuplarıyla mücadele etti, Hz. Peygamber'in sünnetini ihyâ etmek için çabaladı. Bağdat sâhibüşşurtası olarak yalnızca şehrin güvenliğiyle ilgilenmedi,

ayrıca seferlere askerî destek sağladı. Nitekim 248'de (862) Halife Müntasır-Billâh, kendisinden Türk kumandan Vasîf komutasında Malatya ve çevresindeki Rumlar'a karşı yapılan gazâ için yardım etmesini ve halkı cihada teşvik etmesini istedi.

Muhammed b. Abdullah isyan eden Ali evlâdıyla (Tâlibîler) mücadelede önemli rol oynadı. Zeydî imamlarından Ebü'l-Hüseyin Yahyâ b. Ömer, Kûfe ve Sevâd bölgesinde 250'de (864) isyan etti, Kûfe'deki beytül mâle el koyup adamlarına dağıttı ve mahpusları salıverdi. Bunun üzerine Muhammed b. Abdullah, 13 Receb 250 (20 Ağustos 864) veya 27 Receb 249 (15 Eylül 863) tarihinde sevkettiği askerlerle Yahyâ'yı öldürüp isyanı bastırdı. Halife Müstaîn-Billâh, Kûfe'deki ayaklanmayı bastırmasının ödülü olarak Taberistan ile Deylem arasında kalan ve kendi mülkü olan araziye Muhammed b. Abdullah'a verdi. Ancak Taberistan'ın Muhammed'e iktâ edilmesi bölge halkını rahatsız etti ve Hasan b. Zeyd b. Muhammed liderliğinde halk ayaklandı (Ramazan 250 / Ekim 864). Başlangıçta Taberistan'a tamamen hâkim olan Hasan b. Zeyd 251 (865) yılında yenilerek geri çekildi. Muhammed b. Abdullah, aynı yıl Kûfe'de isyan eden Zeydî Hüseyin b. Muhammed'i ve taraftarlarını kısa zamanda kontrol altına aldı. Bu olaylardan sonra Zeydîler'i yakından takip etti. Muhammed b. Abdullah aynı zamanda Hâricîler'le de mücadele etti, ancak bu hususta dikkate değer bir başarı gösteremedi. Hâricîler onun döneminde nüfuz alanlarını Hulvan, Celûla ve Musul'a kadar genişlettiler. Öte yandan Halife Müstaîn-Billâh döneminde Bağdat'ta çıkan ayaklanmaların bastırılmasında önemli rol oynadı. Bundan dolayı hac emîri tayin edildi. Ayrıca Bağdat'taki görevi yanında Mekke, Medine ile Irak ve çevresinin valiliği de onun idaresine verildi.

Sâmer-râ'da çıkan isyan ve karışıklıkları bastıramayan Halife Müstaîn-Billâh gizlice şehirden ayrılıp Bağdat'a hareket etti ve burada Muhammed b. Abdullah tarafından karşılandı. Müstaîn-Billâh'ın gelmesiyle Bağdat geçici de olsa yeniden başşehir oldu. Bu durum Sâmer-râ'daki Türk komutanlarının hoşuna gitmedi. Zira Sâmer-râ'nın terk edilmesi onların durumlarının sarsılmasına yol açacaktı. Türk kumandanlarının Sâmer-râ'ya dönmesini istedikleri Müstaîn-Billâh, Muhammed b. Abdullah'tan aldığı destekle bu ricalarını geri çevirdi. Müstaîn-Billâh'ın Bağdat'ta kalması Muhammed b. Abdullah için büyük önem taşıyordu. Çünkü hilâfet ma-

kamının arka planındaki gizli iktidar gücü kendi elinde olacak, Sâmer-râ'daki Türk komutanların aksine hilâfet üzerindeki etkinliği artacaktı. Bunun üzerine Türk kumandanları Müstaîn-Billâh'ı halife olarak tanımadıklarını açıkladılar. 11 Muharrem 251 (12 Şubat 865) tarihinde sarayda hapiste bulunan Mu'tez-Billâh'ı serbest bırakıp halife ilân ettiler. Böylece biri Bağdat'ta, diğeri Sâmer-râ'da iki halife ortaya çıkmış oldu. Mu'tez-Billâh, Muhammed b. Abdullah'tan kendisine biat etmesini istedi, ancak Muhammed hemen olumlu cevap vermedi. Sâmer-râ'daki gelişmeleri öğrendikten sonra da Sâmer-râ'ya yapılacak malî desteğin kesilmesi için bazı yöneticilerle yazışmalarda bulundu; onlardan gemilerin bu şehre girişini engellemele- rini istedi. Müstaîn-Billâh valilere mektup yazarak vergilerini Sâmer-râ'ya değil Bağdat'a göndermelerini istedi. Muhammed b. Abdullah da şehrin etrafına hendekler kazdırıp savunma tedbirleri aldı. Neticede Muhammed b. Abdullah'ın hâkimiyetinde bulunan Bağdat ile Sâmer-râ'daki Türkler arasında çıkan iç savaş birçok insanın ölümüne yol açtı. Çatışmalarda yenilgiye uğrayan Muhammed b. Abdullah'ın ordu- sunda bölünmeler başladı (Cemâziyelâhîr 251 / Temmuz 865).

Sâmer-râ ile sürüp giden iç çatışmalar Bağdat'ta ekonomik krize yol açtı. Bu da Muhammed b. Abdullah'a karşı tepkilerin artmasına, hatta sosyal patlamaya sebebiyet verdi. Durumu farkederek Muhammed b. Abdullah, daha önce biata yanaşmadığı Mu'tez-Billâh'ın halifelikliğini kabul etmek zorunda kaldı. Aslında Muhammed b. Abdullah'ın Müstaîn-Billâh'a samimi- yetle hizmet eden bir kumandan olduğu, ancak Vezir İbn Hâkân'ın (Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkân) Müstaîn-Billâh aleyhinde ağır sözler sarfetmesi üzerine Müstaîn-Billâh'tan yüz çevirip hocası olduğu Mu'tez-Billâh'ı desteklediği rivayet edilir. Mu'tez-Billâh'ın Bağdat'a sevkettiği ordunun kumandanı olan kardeşi Ebû Ahmed Muvaffak el-Abbâsî şehri uzun süre kuşattıktan sonra Muhammed b. Abdullah ile anlaşta ve Müstaîn-Billâh'ın halifelikten hal'ine karar verildi. Bunun üzerine Müstaîn-Billâh halifelikliğini Mu'tez-Billâh'a devretti. 4 Muharrem 252 (25 Ocak 866) tarihinde hutbe Mu'tez-Billâh adına okundu. Yeni halife tarafından da imzalanan anlaşmaya göre ordu için toplanacak malın üçte biri Muhammed b. Abdullah'a ve Bağdat ordusuna, üçte ikisi de Türkler'e ve diğer mevâlîye dağıtılacaktı. Fakat bir süre sonra Mu'tez-Billâh, Muhammed b.

Abdullah'ın askerlerinin maaşını kesti. Bu durum büyük karışıklığa yol açtı. Buna rağmen Muhammed b. Abdullah, Mu'tez-Billâh ile iş birliği yaparak Müstaîn-Billâh'ın öldürülmesinde rol oynadı.

Mu'tez-Billâh döneminde de Bağdat'taki sâhibü's-şurta görevini sürdüren Muhammed b. Abdullah 14 Zilkade 253 (15 Kasım 867) tarihinde öldü, cenaze namazını oğlu Tâhîr kıldırdı. Hastalığı şiddetlenince idarî yetkilerinin kardeşi Ubeydullah b. Abdullâh'a bırakılmasını vasiyet eden Muhammed b. Abdullah çok güçlü bir kumandan ve nüfuzlu bir devlet adamı idi. Sığınacak bir yer arayanların sığınağı haline gelmişti. Nitekim devlet hazinesinden sorumlu Vezir Ebû Sâlih Abdullah b. Muhammed b. Yezdâd, Vasîf ve Boğa es-Sagir'den çekindiği için Bağdat'a kaçmıştır. Bunun üzerine Müstaîn-Billâh yalnızca onun yerine yeni bir vezir tayin etmekle yetinmiştir. Muhammed b. Abdullah cömert, iyilik sever, edepli, istişareye önem veren uyumlu bir insandı. Halife Mu'tez-Billâh, Türk asıllı komutanlara karşı kendisini koruyabilecek yegâne kişi olduğu için onun ölümüne çok üzülüyordu. Muhammed b. Abdullah aynı zamanda meşhur bir edip, şair ve âlimdir. Hadis rivayet etmiş, felsefe ve Arap grameriyle ilgilenmiştir. Müberred ve Sa'leb gibi Arap dili ve edebiyatı âlimlerini himayesine almış, Müberred ile Sa'leb'in tartışmalarını dinledikten sonra Müberred'i kendine, Sa'leb'i de oğluna hoca tayin etmişti. Bazı beyit ve mektupları günümüze ulaşmıştır (Şâbüştî, s. 132; Safedî, III, 304-305; Ahmed Zekî Safvet, IV, 237-245, 399).

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Târîh*, II, 488, 491, 497 vd.; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 188-191, 200 vd., 210, 222-230, 241-244, 256 vd., 261-271, 277-284, 287-307, 309-345, 370 vd., 374-376, 378, 387; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 115-117; IV, 145, 154, 162-164; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Me'âtilü'l-Şâlibiyîn* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1949, s. 645; Şâbüştî, *ed-Diyârât* (nşr. K. Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 38, 87, 122-129, 132; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Şâberistân: Abridged Translation of the History of Tabaristân* (trc. E. G. Browne), Leiden-London 1905, s. 157, 161; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 59 vd., 65, 79, 85, 95-100, 117 vd., 121-130, 135-162, 167-170, 175 vd., 179 vd., 184, 188; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 240-241; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 307-317; Safedî, *el-Vâfi*, III, 304-305; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 5-7, 11; Zahîrüdîn-i Mar'âşî, *Târîh-i Şâberistân ve Rûyân ve Mâzenderân* (nşr. B. Dorn), St. Petersburg 1850, s. 279; Guy le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 118-119, 311-312; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'ilü'l-'Arab fi usûri'l-'Arabiyyeti'z-zâhire*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), IV, 237-245, 399; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet*

ve Türkler, İstanbul 1976, s. 116-121; R. Nelson Frye, *Orta Çağın Başarısı Buhârâ* (trc. Hasan Kurt), Ankara 2000, s. 141; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evlâdi*, İstanbul 2008, s. 349, 358, 359-362, 364, 366, 369; K. V. Zetterstéen - [C. E. Bosworth], "Muhammad b. 'Abd Allâh", *EJ²* (İng.), VII, 390; İsmail Durmuş, "Müberred", *DİA*, XXXI, 432. HASAN KURT

MUHAMMED b. ABDURRAHMAN el-ÜMEVÎ (محمد بن عبدالرحمن الأموي)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Abdîrahmân
b. el-Hakem el-Ümevî el-Mervânî
(ö. 273/886)

Endülüs Emevî emîri (852-886).

207 (822) yılında Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. II. Abdurrahman'ın oğlu olup annesi bir câriyedir. Esir düşen Hâris b. Bezîğ'i kurtarmak için Tutîle üzerine gönderilen Muhammed, Mûsâ b. Mûsâ'yı barışa zorladı ve 226'da (841) Benbelüne'yi (Pamplona) zaptetti. Ertesi yıl Tutîle'yi tekrar kuşattı ve Mûsâ'yı teslim olmak zorunda bıraktı. 231'de de (846) Leon'u kuşatıp yağma ve tahrip etti. Babası tarafından veliaht tayin edilen I. Muhammed (Muhammed b. Abdurrahman el-Ümevî) onun vefatı üzerine başşehir Kurtuba'da tahta çıktı (3 Rebü'lâhîr 238 / 22 Eylül 852). Muhammed, bir yandan ülke içindeki isyanları bastırmakla uğraşırken bir yandan da hıristiyan İspanyol devletlerine karşı seferler düzenledi. Özellikle Asturias Krallığı hedef alındı, ayrıca III. (IX.) yüzyıl başlarından itibaren gelişmeye başlayan Benbelüne merkezli Navarra (Nebre) Krallığı üzerine seferler yapıldı. 238'de (852) Elebe (Alava) civarında bazı kaleler zaptedilirken Frank hâkimiyetinde olan Berşelüne (Barselona) bölgesinde de bazı merkezler ele geçirildi. Bu seferlerden elde edilen ganimetlerin beşte biri ile Sarakusta Camii'nin genişletildiği rivayet edilir. Muhammed, 246 (860) yılında Navarra Krallığı'na yönelerek krallığın başşehir Benbelüne ve civarının zaptedilmesini istedi. Endülüs ordusunun başarılı olduğu seferde bölgedeki pek çok şehir ve kale ele geçirildi. Sefer esnasında Navarra Kralı Garcia'nın oğlu Fortun'un esir alınıp Kurtuba'ya götürüldüğü ve burada yirmi yıl esir kaldığı nakledilir. 12 Receb 251'de (9 Ağustos 865) Cillikiye (Galicia) civarında pek çok kale zaptedildi. Emîrin oğlu Münzir'in kumanda ettiği bu seferde büyük başarılar kazanıldı ve çok sayıda düşman askeri

öldürüldü. Emîr Muhammed, Asturias Krallığı'nın düşmanca faaliyetlerini devam ettirmesinden dolayı karadan yapılan seferlerin yanı sıra denizden de hücumla geçmeye karar verdi. Bu amaçla 266 (879) yılında Cillikiye bölgesine doğru yola çıkarılan donanma Atlas Okyanusu'nda çıkan fırtına yüzünden bir sonuç alamadan geri dönmek zorunda kaldı. İspanya devletlerine karşı düzenlenen seferler iç sorunlar yüzünden zaman zaman durma noktasına gelse de emîr gazâ faaliyetlerine devam etmiştir.

İlk defa II. Abdurrahman zamanında 229'da (844) Endülüs'e saldıran Normanlar (Mecûs) Emîr Muhammed devrinde ikinci defa saldırmıştır. 245 (859) yılında altmıştan fazla gemiyle İsbiliye'ye yönelen Normanlar bir sonuç elde edemeden geri çekilmek zorunda kalmış, ancak ülkeyi terketmeyip el-Cezîretülhadrâ'ya (Algeciras) ulaşarak şehri yağmalamış ve buradaki ulucamiyi yakmıştır. Ardından Mürsiye'ye giden Normanlar yine başarı kazanamamış, çok sayıda gemilerini kaybederek Endülüs'ten ayrılmak durumunda kalmıştır.

I. Muhammed zamanında, Kurtuba'da başlayıp Tuleytula'ya kadar uzanan "hıristiyan fedailer hareketi" kontrol altına alındı. İslâmiyet'i kabul eden yerli halk (müvelledûn) başta olmak üzere Arap ve Berberîler'in çoğunlukta bulunduğu yerlerde isyanlar ortaya çıktı. Bunlardan en önemlileri, Tuleytula (Toledo) ve Mâride (Merida) şehirlerinde çıkan isyanlarla Ömer b. Hafsûn isyanıdır. 238'de (852) Tuleytula halkı topyekün bir isyan başlattı ve Rabah Kalesi'ne (Calatrava) saldırıp Araplar'ın çoğunu kılıçtan geçirdi. I. Muhammed bu isyanı bastırmak için bizzat sefere çıktı. Ulemâ bunu dârü'l-harbe yapılan bir sefer şeklinde değerlendirdi. Çok sayıda fakih ve zâhid gönüllü olarak sefere katıldı. Neticede I. Muhammed isyanı bastırırsa da 240 (854) yılında Tuleytulalılar yeniden ayaklanınca bir yıl sonra tekrar sefere çıkmak zorunda kaldı, ancak halk eman dileyip itaat arzetti. Fakat çok geçmeden Tuleytula halkı merkezî idareye karşı Leon Krallığı ile iş birliği yaptı. I. Muhammed'in tecrübesiz kişileri göreve getirmesi, Berberî, mozarab (İslâmiyet'i kabul etmemekle birlikte İslâm kültürünü benimsemiş olanlar) ve müvelledûndan oluşan toplum kesimlerine karşı Araplar'ı kayırması huzursuzluğa yol açtı. Müvelledler devlet kademelerinde görev alamadıklarını, yönetimde kendilerine karşı duyarsız kalındığını, görevlerin yalnız Arap-